

*Топчий Л. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

СИНТАКСИЧНІ ЕКСПЛІКАТОРИ ІНТЕНЦІЙ У ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Статтю присвячено описові синтаксичних засобів експлікації інтенцій у мові друкованих ЗМІ. Робиться спроба систематизації наукових поглядів на лінгвістичний статус комунікативної інтенції, виявляється інвентар мовних засобів, які репрезентують авторські наміри, аналізуються їх комунікативно-прагматичні властивості.

Ключові слова: інтенція, газетний дискурс, засоби експлікації, намір.

Постановка проблеми. Мову сучасної української газети вирізняє комунікативно-прагматична спрямованість, характерними особливостями якої є не стільки функція інформування, скільки процес реалізації впливу на читачку аудиторію через переконання. У газетному дискурсі актуалізується категорія, що репрезентує задум адресанта, має суб'єктивну природу і глибоке антропоцентричне підґрунтя, – категорія авторської інтенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативна інтенція постійно привертала увагу лінгвістів, психологів. Її універсальність зумовила посилений інтерес до вивчення різних аспектів цього феномена. У традиційних лінгвістичних студіях феномен «інтенції» розглядають як намір, як спосіб вираження певного комунікативного завдання. Теорію багатоаспектного вивчення цієї амбівалентної категорії значно збагатили дослідження О.Т. Почепцова [1], Ф.С. Бацевича [2], А.Д. Олійника [3], М.М. Бахтіна [4], А.В. Бондарка [5], С.Т. Шабат-Савки [6], О. Заболотської [7], Н.І. Формановської [8] та інших учених.

Нині у мовознавстві відсутнє уніфіковане тлумачення цього поняття, лінгвістична наука послуговується різноаспектними підходами до цієї категорії. Донині немає повного системного опису мовних засобів експлікації інтенції у сучасних газетних контекстах, відсутній цілісний аналіз специфіки їх функціонування, тому деякі проблеми ще далекі від остаточного розв'язання і потребують глибокого опрацювання.

Метою статті є спроба систематизувати наукові погляди на лінгвістичний статус комунікативної інтенції, виявити і проаналізувати прагматичні властивості мовних засобів втілення авторських задумів, репрезентованих у мові української преси. Досягнення мети вимагає розв'язання таких завдань: здійснити огляд досліджень, присвячених цьому питанню, виявити мовні засоби, які репрезентують комунікативний намір адресанта і здійснюють перлокутивний ефект на читача, визначити змістовий діапазон авторських інтенцій у мові друкованих ЗМІ. Матеріалом дослідження слугували українські періодичні видання, як-от: «Освіта України», «Урядовий кур'єр», «Одеські вісті» за 2019 рік.

Виклад основного матеріалу. Універсальність комунікативної категорії інтенції посилює інтерес до її всебічного вивчення, спричиняє складнощі у витлумаченні її статусу. У багатьох лінгвістичних студіях комунікативну інтенцію, що пов'язана із вираженням різноманітних інтенціональних станів свідомості, здебільшого розглядають як намір. Комунікативну інтенцію потрактовують як інтенційний компонент, який експліцитно чи імпліцитно презентує мовленнєвий задум або мовленнєву волю мовця, яка «визначає ціле висловлювання, його обсяг та його межі» [4, с. 407], як «осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення», джерело комунікативних потреб мовця [2, с. 116], фундамент типології мовленнєвих жанрів [9, с. 54]; як «намір виконати дію за допомогою такого інструменту, як мова – мовлення, тобто здійснити мовленнєву дію в комунікативній діяльності, взаємодії з партнером» [8, с. 109]; як суб'єктивна спрямованість на певний предмет, активність свідомості суб'єкта [10, с. 242]; як комунікативна настанова та мета висловлення [5, с. 29]. Це намір мовця повідомити певну інформацію реципієнтові та спонукати його виконати певну дію [3, с. 32, 39]; психічний стан і когнітивний конструкт, що визначається мотивом і метою, задум мовця на ґрунті вольової установки [8, с. 175–177].

З погляду позицій С.Т. Шабат-Савки, це поняття має когнітивне підґрунтя, передає цільові настанови спілкувальників і в адресантно-адресатному континуумі співвідноситься з ілокуцією, суб'єктивно-модальним значенням, мотиваційною сферою мовної особистості та зі стратегіями і тактиками мовлення. Це втілення наміру, бажання, волі у мовну форму, тобто це амбівалентна мовленнєва категорія, що становить єдність мовленнєвого смислу та мовних засобів його реалізації [6, с. 106–111].

Також у наукових студіях інтенцію тлумачать як «різновид бажання». Наприклад, як зазначає О.О. Селіванова, у психолінгвістиці це – «керівна сила у сфері свідомості й мислення людини, що впливає на пропозиційний компонент внутрішньої програми мовлення, вибір стилю, способу здійснення програми шляхом переведення її у вербальну форму» [11, с. 184]. Отже, інтенція – «превербальний, осмислений намір (мета) мовця, що зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення» [11, с. 184].

Утрадиційнися погляд, що будь-який акт мовлення є способом вираження певного комунікативного завдання вербальними і невербальними засобами.

Газетний дискурс є особливим мовним середовищем для вираження комунікативних намірів мовця. Авторський

намір є невіддільною ланкою процесу здійснення впливу на адресата граматично, логічно й семантично структурованим висловленням. На шпальтах ЗМІ через певний інвентар мовних засобів репрезентується палітра авторського бачення реальності (ставлення, оцінка, враження, переконання тощо). С.Т. Шабат-Савка у своїх наукових розвідках щодо цієї лінгвістичної категорії виокремлює певні лінгвістичні маркери різних рівнів, лексичного, морфологічного та синтаксичного, які можуть реалізовувати категорію інтенції [6, с. 117].

Засобом експлікації інтенційних компонентів у мові друкованих ЗМІ, на її думку, виступають різноманітні синтаксичні одиниці, в яких детермінуються глибинні значення змістової структури речення, увиразнюється позиція мовця, його потреби, цільові настанови [6, с. 106].

Спостереження, зроблені на основі дібраного і проаналізованого фактичного матеріалу, свідчать, що експлікаторами комунікативного наміру мовця на синтаксичному рівні у дискурсі сучасної періодики можуть виступати парентетичні конструкції; опативні, окличні та номінативні речення; спектр модальних синтаксем, риторичних (питальних, окличних) структур; незакінчені синтаксичні одиниці, парцеляти, питально-відповідні форми, специфічні звертання, діалогізовані структури, лексичний повтор із семантичним поширенням тощо. Такі конструкції виділяються більшою виразністю, структурною варіативністю, а названа різноморфальність втілення авторських інтенцій – потужний інструмент для здійснення бажаного комунікативного наміру і перлокутивного ефекту на читача.

Оскільки вибір певної конструкції залежить від комунікативних інтенцій мовця, Г.О. Золотова виокремлює такі реєстри мовлення. Це репродуктивний реєстр, зміст інтенції якого – відтворити в мовленні те, що спостерігаємо зараз; інформативний – повідомити про відоме мовцеві. Генеративний реєстр мовлення репрезентує узагальнену інформацію, а волюнтаривний – передає інтенцію спонукання адресата до дії, унести зміни до фрагмента дійсності. Реактивний реєстр представляє інтенцію оцінної реакції на ситуацію [12, с. 33].

Як свідчить проаналізований матеріал, найбільш типовими для газетного дискурсу виступають інформативні, питальні, опативні, спонукальні, суб'єктивно-авторські та емоційно-оцінні авторські інтенції. Зазначимо, що певні синтаксичні структури, залежно від контексту, ситуації мовлення, можуть репрезентувати як моноінтенційне, так і поліінтенційне значення, тобто здатність виражати одночасно як власну семантику, так і семантику інших реченнєвих побудов.

Інформативна інтенція (ствердження, передача повідомлення, констатація фактів, опис тощо) здебільшого знаходить вияв у конструкціях розповідної модальності. Порівняйте: *Для вступників, які планують навчатися у закладах професійної освіти, стартували дні відкритих дверей* («Освіта України», 18.02.19. – С. 2.). Спостерігаємо, що типовими спеціалізованими засобами констатації факту, інформативного опису чи інформативної розповіді можуть виступати і такі інтенційні експлікатори, як парентетичні конструкції: *Але як бути, якщо переможці (а отримання Томоса про автокефалію – безсумнівна перемога!) не встигають чи не замислюються про те, що варто фіксувати, зберігати,*

вивчати найважливіші моменти сучасності («Урядовий кур'єр», 13.02.19. – С. 3) або *За історію людства ставлення суспільства до жінок у науці (і взагалі до можливості реалізувати себе у професійній діяльності) кардинально змінилося* («Освіта України», 18.02.19. – С. 12.).

До спонукальної інтенції, яка виражає емоційно-вольові стосунки між мовцями, зумовлені певними чинниками, варто зараховувати висловлення спонукальної модальності. Звернення журналістів до таких різних видів вольового спонукання, як заклик, порада, наказ, побажання, вимога, прохання, заборона, рекомендації пояснюється, на нашу думку, як із комунікативною стратегією, так і прагненням журналіста нав'язати адресату індивідуальне бачення проблеми, активно вплинути на нього, спонукати його до дії, увиразнити емоційно-вольовий малюнок висловлення. Наприклад: *Підбирати команду потрібно не за гендерними, а за фаховими критеріями* («Освіта України», 18.02.19. – С. 13).

У газетному дискурсі, за спостереженнями О.В. Нарушевич-Васильєвої, з погляду інтенсивності волевиявлення можуть репрезентуватися три типи спонукальних мовленнєвих актів: акти категоричного спонукання, акти пом'якшеного спонукання і спонукання на розсуд адресата [13; 16]. Нижченаведені приклади свідчать, що в них уже закладено спонукальну інтенцію: *Заклади освіти, що отримують публічні кошти, та їхні засновники зобов'язані оприлюднювати на своїх веб-сайтах кошторис і фінансовий звіт про надходження та використання всіх отриманих коштів, а також товарів та послуг; Згідно зі статтею 30 закону всі заклади освіти повинні надавати відкриту та загальнодоступну інформацію про їх діяльність, яка має бути опублікована на офіційному веб-сайті закладу* («Освіта України», 18.02.19. – С. 6). Зазначимо, що такий тип мовленнєвого акту, як спонукання на розсуд адресата, є найуживанішим, оскільки сучасні газетні публікації усе далі відходять від імперативних конструкцій. Порівняйте: *Проте всі зауваження фахівців мають бути обов'язково враховані й авторами, й видавництвами* («Освіта України», 18.02.19. – С. 8).

Вважаємо доречним до синтаксичних експлікаторів спонукальної інтенції зараховувати конструкції питальної модальності, які, реалізуючи інтенцію запити (з'ясування, уточнення), відображають гносеологічну потребу мовця – одержати інформацію. Наприклад: *Але як їх передати нащадкам?* («Урядовий кур'єр», 13.02.19. – С. 3). Варто зазначити, що названі структури з конотативним аспектом «позитивної семи» значно поступаються місцем перед побудовами з типовою пейоративною оцінкою, які виступають засобом вираження незадоволення, осуду, заперечення, обурення тощо. Наприклад: *З тих часів минуло вже тридцять років, фізичні рани вже давно не турбують багатьох «афганців». А от чи загойлись душевні?* («Одеські вісті», 16.02.19. – С. 6).

Почастішало використання у газетному дискурсі такого структурного комплексу, як «запитання – відповідь», риторичного роздуму з оцінними роздумами, у якому ставиться запитання й дається відповідь на нього, що дає можливість мовцеві увиразнити суть проблеми, зосередити увагу читача. Порівняйте: *Ініціативу в цьому виявило ТОВ «Безпечні дороги України». Чи випадково? Аж ніяк. Саме ця компанія започаткувала та розвиває програму з дорожньої безпеки...* («Урядовий кур'єр», 14.02.19. – С. 6).

Оформлення такої бінарної структури нанизуванням конструкцій із питальною модальністю або питальним реченням, формальна відповідь для якого може ще супроводжуватися окличним, стає засобом експресивізації висловлення, що набуває нової інтенційної сили. Наприклад: *Чому не вивчили ситуацію із лікарнею? Просто кинули на дно з вантажем невирішених проблем!* («Урядовий кур'єр», 14.01.19. – С. 3) або *Питання: де поділася різниця – 350-400 тисяч кубів на рік? Можливо, її продано під іншими сортаментами?* («Урядовий кур'єр», 14.02.19. – С. 4). Таким конструкціям характерні різні емоційні та експресивні нашарування, які, відповідно, репрезентують і таку авторську інтенцію, як емоційно-оцінна, що вимагає від читача розуміння, домислення, оцінки, підтримки чи осуду. Пор.: *Що додати до цих зболених вистражданих слів, мовлених добрий десяток років тому? Що й нині наша армія здебільшого така сама – з робітників і селян? Що геополітика й сьогодні вершить долі простих людей?* («Урядовий кур'єр», 15.02.19. – С. 3).

Як свідчать спостереження, зазначена інтенція може бути закладена і в таких експлікаторах авторського задуму, як парцельовані конструкції, поділ яких на самостійні компоненти сприяють «зміні стилістичного фокусу речення» та насичують «кожен виокремлюваний компонент максимальним змістом» [14, с. 774]. Наприклад: *Учениця 8 класу Малосевастьянівської ЗОШ Христинівського району Черкащини Вікторія Кравчук написала наукову роботу про використання образу білого лелеки в народній творчості. І одержала диплом, посівши друге місце на XV Всеукраїнському конкурсі юних зоологів і тваринників* («Урядовий кур'єр», 13.02.19. – С. 16). Завдяки парцелятам, які репрезентують загальноаксіологічну та частково аксіологічну морально-етичну, емоційно-чуттєву, інтелектуальну та іншу семантику, автор увиразнює аксіологічні характеристики висловлення, робить його структурно переривчастим, і, відповідно, більш експресивним.

У ролі дієвого інтенційного засобу в мові сучасної української преси виступають оптативні висловлення, оформлені інфінітивними реченнями. Вони, за нашими спостереженнями, є менш уживаними, репрезентують інтенції бажальності «так званого позитивного (побажання) та негативного характеру (прокльони)» [6, с. 111], характеризуються своєрідним комунікативно-прагматичним забарвленням. Порівняйте: *Підняти б престиж професії вчителя* («Урядовий кур'єр», 13.02.19. – С. 7).

Суб'єктивно-авторську інтенцію на шпальтах українських газет чітко віддзеркалюють модальні синтаксеми як типові актуалізатори прагматичної функції, що вводяться в речення для вираження суб'єктивної оцінки мовцем описуваних подій, для експлікації його емоційного стану, для надання висловленню особливого увиразнення, пор.: *На жаль, чимало державних службовців мають досить побіжне уявлення про справжнє минуле України, не кажучи про пересічних громадян, вихованих на радянських підручниках. Тому чесна і об'єктивна історична публіцистика нині є (точніше, ще має стати) аналогом колишнього всеобучу для малограмотних* («Урядовий кур'єр», 15.02.19. – С. 6). У вставних компонентах, як свідчать наведені ілюстрації, вже закладені різні авторські інтенції, що обумовлено, на

нашу думку, бажанням мовця актуалізувати інформацію, всіляко її експресивізувати, максимально привернути увагу читача.

Висновки. Проаналізований матеріал засвідчує, що найбільш типовими для газетного дискурсу авторськими намірами виступають інформативні, питальні, оптативні, спонукальні, суб'єктивно-авторські та емоційно-оцінні інтенції, які репрезентують як моноінтенційне, так і поліінтенційне значення. Аналіз їх функційного потенціалу та комунікативно-прагматичних властивостей посприяє конкретизації проблеми лінгвістичного статусу комунікативної інтенції, доповнить арсенал експлікаторів авторського задуму в газетному дискурсі на синтаксичному рівні, дозволить глибше розглянути принципи функціонування комунікативної інтенції в різних типах мовленнєвого акту.

Це окреслює перспективу для подальших наукових студій: з'ясування ролі і принципів функціонування комунікативних інтенцій у різних типах мовленнєвого акту, обґрунтування їх особливостей функціонування, способів реалізації, інвентаризація синтаксичних та лексичних засобів, які у газетному контексті спрямовані на відтворення авторського задуму, досягненню комунікативних цілей, здійсненню перлокутивного ефекту на читача.

Література:

1. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. Київ : Вища школа, 1986. 116 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 342 с.
3. Олійник А.Д. Етапи комунікативного акту як категорії прагматичної лінгвістики. *Основні проблеми сучасної науки* : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. Т. 19. Фил. Науки. Софія : «Бел ГРАД-БГ» ООД, 2010. С. 37–40.
4. Бахтін М.М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М.Ою Зубрицької. Львів, 2001. С. 406–415.
5. Бондарко А.В. К проблеме интенциональности в грамматике. *Вопросы языкознания*. 1994. № 2. С. 29–42.
6. Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції: типові вияви та синтаксична реалізація в сучасній українській мові. *Українська мова*. 2013. № 1. С. 105–113.
7. Заболотська О.О. Типологія комунікативних інтенцій. *Науковий вісник ХДУ. Серія: «Лінгвістика»*. 2015. № 22. С. 172–179.
8. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва, 2002. 216 с.
9. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. Львів : ПАІС, 2005. 264 с.
10. Лапшова О.А. Психологическое содержание текста и его оценивание. *Психология высших когнитивных процессов. Антология* : труды Института психологии РАН / под ред. Т.Н. Ушаковой, Н.И. Чуприковой. Москва : Институт психологии РАН, 2004. С. 236–249.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. Київ, 2006. 716 с.
12. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва, 1998. 528 с.
13. Нарушевич-Васильева О.В. Категорія спонукальності у прагматистичному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2002. 20 с.
14. Загнітко А.П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : БАО, 2011. 992 с.

Топчий Л. Н. Синтаксические экспликатеры интенций в газетном дискурсе

Аннотация. Статья посвящена описанию синтаксических средств, которые эксплицируют характерные для языка печатных СМИ авторские интенции. Предпринимаются попытки систематизации научных взглядов на лингвистический статус коммуникативной интенции, определяется инвентарь языковых средств, реализующих авторские намерения, анализируются их коммуникативно-прагматические особенности.

Ключевые слова: интенция, газетный дискурс, средства экспликации, намерение.

Topchiy L. Syntax explicators of intentions in the newspaper discourse

Summary. The article is devoted to the description of syntactic means, which describe the author's intentions typical for the language of printed media. Attempts are being made to systematize scientific views on the linguistic status of communicative intention, an inventory of linguistic means realizing the author's intentions is determined, their communicative-pragmatic features are analyzed.

Key words: intention, newspaper discourse, means of explication, intention.